

ИВО ПАНЧЕВ

ЛИНГВОКУЛТУРНИ РАЗМИСЛИ ЗА ВИНОТО

IVO PANCHEV

SOME THOUGHTS ABOUT WINE FROM THE POINT OF VIEW OF CULTURAL LINGUISTICS

(Abstract)

The article studies the standpoint of the concept of wine in Bulgarian language and culture from a linguocultural point of view. Based on corpus material from a variety of dictionaries, Bulgarian National Corpus and National Register of Populated Places, the article proves the significance of wine as a linguistic and cultural concept. Linguistic and cultural interpretations are provided for a considerable part of what could be safely regarded as the “conceptosphere of wine”.

Keywords: concept of wine, cultural linguistics, Bulgarian language and culture, sphere of concepts

Избрах да пиша за виното от гледна точка, в която се пресичат култура и език, защото мисля, че въпросът за виното като езиков и културен феномен е значим и благодатен за изследване. В материала по-долу ще погледна към виното като към лингвокултурен концепт¹ и ще потърся как се реализира той в българския език и култура. За целта ще използвам езиков материал от различни източници.

За виното в българската лингвокултурология е писано и преди. Особено внимание заслужава сборникът „Виното в етнокултурата и литературата“ от едноименната конференция в Шумен през 2001 г. Сред другите интересни и стойностни материали бих отбелязал студията „Думата вино като етнокултурен ключ в европейските езици (върху материали от български, полски, руски, английски и френски)“ (Божилова, Пантелеева, Червенкова 2002), на която ще се позовавам и по-нататък в текста.

За целите на настоящото изследване приемам, че в българската култура има концепт, който се назовава със съществителното от ср.р. *вино*, и търся неговото „напълване“ – какво го изгражда като ядро и периферия, какво е релевантно за него в българската лингвокултурна среда. Материалът за анализ е от речници и други източници, разглеждани в следния ред: етимологичен речник, старобългарски речник, многотомен тълковен реч-

ник на българския език, славянски асоциативен речник, регистър на населените места в България, онлайн корпус на българския език.

В Българския етимологичен речник (БЕР I 1971: 149) е дадено значението 'пиво от ферментирал гроздов сок', а произходът на думата *вино* е изведен от заемка (пряка или през немски) от латинското *vinum*, сродно с гръцките *(F)oinos* 'вино' и *(F)oinon* 'лоза', албанското *verë* от индоевропейския корен *wei 'вия се'. Може да се каже, че думата *вино* е част от общославянския лексикален пласт в българския език, тъй като се среща в същата или близка форма в други славянски езици: *вино* (рус., укр., ср.), *wino* (пол., луж.), *vino* (слов., чеш.) и т.н. Важно в тълкуването на думата *вино* в този речник е уточнението за произхода на „пивото“ – гроздов, а не някакъв друг вид плодов сок. Това далеч не е така във всички речници, както ще видим по-нататък, но отговаря напълно на общото разбиране за виното в българската култура.

В Старобългарския речник (СтБР 1999: 166) думата *вино* има две значения: 1. Вино (като напитка – И.П.) и 2. Лоза, грозде. В тази връзка в студията „Думата вино като етнокултурен ключ ...“ се посочва, че концептът *вино* е общ за „напитка от грозде“ и 'растение, от което се прави *vino*“ (Божилова, Пантелеева, Червенкова 2002: 275). Производните думи в речника (давам ги в съвременен изписване) са следните: *винар*, *вино къкяло* 'ново вино', *исончители вино* 'да изтрезнея', *виноград* 'лозе', *винограден*, *винодатие* 'даряване на вино', *винопивца* и *винопийца* 'пияница', *винопитие*, *винен* 'лозов'.

В речника на Н. Геров (Геров 1895: 125–126) думата *вино* има две значения: 1. Сок от грозде за пиене. 2. Питие от разни жита, най-много от пшеница; нещо като пиво; оловина, ловина. Без да искам да противореча на прочутия български речникар, все пак се съмнявам доколко за второто значение не е „виновно“ посоченото в края на речниковата статия руско словосъчетание „хлебное вино“. „Хлебное вино“ всъщност се получава в резултат на дестилация (а не на плодова ферментация) и в съвременния руски се нарича *водка*. В българската култура хлябът и съответно житото, ръжта и др. зърнени растения, от които се получава брашно и се меси хляб, традиционно не се използват за производство на алкохол. Производните думи в този речник са: *винарка* 'жена на винар', *винарски*, *винарство*, *винар*, *винев*, *винище*, *виноберма* и *винобер* 'гроздобер', *вино-жито* 'дъга', *винопиец* и *винопийца* 'пияница', *винопоение*, *винопоец* и *винопойка*, *вински*, *винце*, *виняний*, *виняга* 'лоза'.

В многотомния академичен речник на българския език (РБЕ) значенията също са две: 1. Само ед. Спиртно питие, получено от ферментирал сок от грозде. 2. Само ед. Разш. Обикн. със съгл. опред. Спиртно питие, което се получава от ферментирал сок на различни плодове, на мед и под.

Тук вече не буди съмнение, че *палмово вино*, *кокосово вино*, *малиново вино* и пр. конструкции от типа „определение + вино“ са част от езика ни (в зависимост от ферментирания плод – и от културата ни), но това не про-

меня положението, че в българската лингвокултура вино е основно ‘ферментирал сок от плода на лозата’. Производните думи в многотомния академичен речник са *винар*, *винарка*, *винарки* ‘малки мухи’, *винарница*, *винарски*, *винарство*, *винев* и *винен*, *виненица* и *виненка* ‘сорт грозде’, *виненочервен*, *виноград*, *виноделие*, *винописец*, *винопродавец*, *винопродавница*, *винопроизводен*, *винопроизводител*, *винопроизводство*, *виноотърговец*, *винохранилище*, *виночерпец*, *вински*, *винце*. От периода на езиково развитие, отразен в Старобългарския речник, в РБЕ се регистрират думите за ‘човек, който пие вино’, а от периода на речника на Н. Геров се регистрират повече значения, но това не значи, че те реално присъстват в „живия“ език, тъй като концепцията на РБЕ е да се включват и думи, излезли от активна употреба.

При търсене в Българския национален корпус (БНК) излизат 20940 (към 17.02.2017 г.) резултата с думата *вино*. Може да се каже, че значение 1 и значение 2 от РБЕ са трудно различими при употреба и могат да се обединят в едно-единствено: ‘алкохолна напитка от ферментирал плод’. На базата на езиковия материал от БНК може да се направят следните твърдения (без да претендирам, че изчерпвам възможностите) от културологичен характер:

а) Виното се разграничава от други алкохолни напитки: *Вино ли предпочиташ или бира?*

б) Виното се налива в различни съдове: *И пише вино. // Особено на чаша вино. // Но първо ми донеси меха с вино. // Станаха, сбогуваха се и кметският наместник, който също беше подофицер от запаса, ги покани у дома си пък и в тяхна чест отпущи ново буре с вино. // Бутилка вино, хляб, луканка.*

в) Виното има различна температура: *Ще поговорим и ще пийнем студено вино. // Или предпочиташ греяно вино?*

г) Виното има възраст: *Налей ми глътка отлежало вино... // Не трябва да пия толкова старо вино, очите ми се наляха...*

д) Виното има качество: *На пихтия – повтори той, като затъркаля думата с език, сякаш бе марково вино. // За сития е изветряло вино. // Изпихме бутилка евтино вино.*

Смятам за обоснована хипотезата, че виното като концепт има ядро от ‘напитка’, ‘алкохол’, ‘грозде’/‘плод’ и ‘лоза’. Периферията е динамична и в нея влизат, ‘човек, който има общо с лозата или с виното – лозар, винар, бьчвар’, ‘пиянство’, ‘почерпка’ и др. Периферията се попълва – и този процес не е безкраен – от конотативната верига на виното, която авторите на „Думата вино като етнокултурен ключ ...“ конструират по модел на Ю. Апресян и представят така: „1. Употребата на предмета, неговото използване – всички денотативни значения на съществителните имена и обединените около тях прилагателни, глаголи, както и някои междуметия, свързани с вино. 2. Традиции в езиковата и художествената обработка на думите, обединени от семантичния ключ *вино* – идиоматика, фразеология,

фолклорни жанрове, литературна традиция. 3. Исторически и социално-културен контекст при употребата на думите от семантичното поле *вино*. 4. Психологическа насоченост, основания, памет, действителната или привидна прозрачност на мотивацията на една или друга идеологическа оценка.“ (Божилова, Пантелеева, Червенкова 2002: 274–275). Напълно споделям това изчерпателно определение на авторите на студията.

Интересна информация за структурата на концепта *вино* ни дава българската част на Славянския асоциативен речник (САС 2004): в нея на стимула *вино* се срещат отговорите *пия* (41); *хляб* (5); *вода, маса, червен* (3); *вечер, добро* (2); *весел, гост, разговор, родина* (1). Явно е (показват го и речниците дотук), че виното е напитка и че е червено (това пък показват пословици от рода на *Ех, бяло, бяло, защо не си червено*). От асоциациите се разкрива и важната културна роля на виното, защото то е редом с хляба насъщен (тялото Господне) и водата – извор на живот. Виното се пие на маса, пие се вечерно време, след края на работния ден. То носи веселие, предполага компания (гости) и водене на беседа (разговор). Не на последно място всяко българско семейство прави вино и виното се свързва с родното място и родината. В най-честите отговори липсват отрицателни конотации, което позволява да се говори за по-скоро положителен образ на виното у носителите на българския език, но това се компенсира от фразеологията, в която се кодират отрицателните му страни.

Традиционно в етнолингвистичните и лингвокултурните изследвания се използва езиков материал от фразеологията. Пословиците, в които се среща думата *вино*, са многобройни. Голяма част от тях вече са анализирани в студията „Думата вино като етнокултурен ключ...“. В обобщителна таблица авторите посочват, че с думите *вино* и *винце* има 36 фразеологични единици у Н. Геров и 40 у П. П. Славейков (Божилова, Пантелеева, Червенкова 2002: 281). Особен интерес будят коментарите на авторите (пак там: 277) към регистрираната в речника на Н. Геров пословица *Виното е за пиене, жената е за биене* и към латинските крилати думи *in vino veritas*.

В плана на фразеологията се откроява библейското поучение за меховете и виното: Лк 5: 37 *И никога не налива ново вино в стари мехове; иначе новото вино ще пръсне меховете, и то само ще изтече, и меховете ще се изхабят*. Впечатляваща за мен в случая е не толкова библейската мъдрост за новото начало (къде другаде ако не в Библията можем да очакваме да намерим мъдри слова), а от това, че виното изпъква в един древен образ на призната ценност, който е неделима част от българската (християнска и дохристиянска) култура.

В Единния класификатор на административно-териториалните и териториалните единици (ЕКАТТЕ) търся свидетелства за разпространението (съответно важността в културен план) на думите от полето на виното в качеството им на ойконими на територията на България. Населените места на територията на Република България според ЕКАТТЕ са общо 5265.

Свързани с концепта **вино** според мен са следните 30 населени места: Винарово (Видинско), Винарово (Старозагорско), Винарско (Бургаско), Винево (Хасковско), Виница (Пловдивско), Винище (Монтанско), Виноград (В. Търновско), Виноградец (Пазарджишко), Виногради (Благоевградско), Грозден (Бургаско), Гроздьово (Варненско), Лоза (Габровско), Лозарево (Бургаско), Лозево (Шуменско), Лозен (В.Търновско), Лозен (Пазарджишко), Лозен (Софийско), Лозен (Хасковско), Лозен (Старозагорско), Лозенградци (Кърджалийска), Лозенец (Бургаско), Лозенец (Добричко), Лозенец (Ямболско), Лозеница (Благоевградско), Лозица (Бургаско), Лозица (Плевенско), Лозница (Разградско), Лозница (Добричко), Лозно (Кюстендилско), Руйно (Силистренско). Тук ще уточня, че се водят от семантичното поле на съществителното име *вино* и съм следвал „очевидната“, т.е. възприемана на ниво среден носител на езика, етимология на ойконимите, без да навлизам в сериозни етимологични анализи. Следователно сред извадените имена може да има и такива, които не произхождат от семантичното поле на виното, и обратно – може да са пропуснати имена от това поле, които имат чуждоезиков (съответно – неясен за повечето носители на езика) произход. Ексерпираниите ойконими не са многобройни (само 0,57 % от всички населени места), но това не бива да заблуждава – ако се разшири мащабът и се разгледат по-задълбочено топонимите и хидронимите по области, ще излязат много повече имена в доказателство на несъмнената културна значимост на виното на българската езикова територия.

Традиционен източник на материал за етнолингвистични и лингвокултурни изследвания са художествените текстове и в тях **виното** заема специално място. Ако се обърнем към поезията, ще срещнем **виното** в прецедентни за българската литература текстове от Хр. Ботев, К. Христов и други поети. В прозата виното участва в изграждането на незабравими образи, като например този на твореца Рафе Клиниче от „Железния светилник“ на Д. Талев. В художествените текстове виното е вечен спътник на човешките емоции, филтър, задържащ лошото настроение, но и здравия разум, утеха в нерадостния живот на българина и катализатор на творческата енергия. То е благословия и проклятие. Добро и зло.

Всъщност **виното** може да бъде „повишено в ранг“ и от концепт да се превърне в цяла една концептосфера: море от вино, в което културата се оглежда и от което черпи живителни сили. По подобен начин се подхожда например в статията „Концептосфера вина в языке русских поэтов Молдавии“ (Йонова 2006). В нея авторката конструира концептосферата на виното като състояща се от следните основни концепти: **вино**, **грозде**, **лозе**, **лоза**, **щъркел** (специфичен за молдовската култура концепт – И.П.), **есен**. Не бива да се забравя, че материалът е ексерпиран от поетически текстове с двоен колорит – руски и молдовски, ето защо може да се говори за една руско-молдовска концептосфера. За българската лингвокултура виждам концептосферата на виното населена с вече посочените за ядро на

концепта съставлящи **напитка, алкохол, грозде/плод и лоза**, периферните **лозар, винар, пиянство, почерпка** плюс **веселие, червено, земя, бог, грях** и др.

Виното е „заляло“ огромно пространство от бита на българите. За да се получи виното, работят хора от много професии. Лозарят сади, реже, копае, пръска лозите, берачът събира техния плод. Щафетата поема прекупвачът, който продава гроздето на майстора винар. Бъчварят прави съдовете, в които се налива гроздовият сок, прекипява и накрая отлежава и готовото вино, ковачът кове обръчите и така нататък. Виното е незаменим културен посредник: дар на боговете Дионис, Бакхус, Загрей, то става Кръвта Божия в приетата по-късно християнска религия.

Езикът като среда, в която културата живее, е регистрирал значимото място на концепта *вино* в българската етнокултура. Тази регистрация е важен обект на изследване за учените от различни дисциплини, търсещи това, което Хумболт преди доста години нарича *Volkgeist*.

БЕЛЕЖКИ

¹ Концептът е наложил се термин в лингвокултурните изследвания. За мен той означава понятие, заредено с оценъчност и исторически фон, един своеобразен „културен концентрат“ (рус. „сгусток культуры“ по Ю. Степанов (Степанов 1997: 40) за дадена национална култура. Концептът е, без съмнение, нещо значимо, нещо, което намира езиков израз най-вече чрез отделна дума, но може и чрез двойка думи в синонимни/антонимни отношения – например Н. Сафонова изследва концепта *благо/добро* (вж. Сафонова 2004), а също и по други начини.

ИЗТОЧНИЦИ

БЕР I 1971: Български етимологичен речник, Том I (А–З), Вл. И. Георгиев (ред.) Съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. София, Институт за български език, Издателство на БАН.

БНК: Български национален корпус. ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН. 16.02.2017 <<http://search.del.bas.bg/>>.

ЕКАТТЕ: Единен класификатор на административно-териториалните и териториалните единици. 16.02.2017 <<http://www.ekatte.com/>>.

РБЕ: Речник на българския език. ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН. 16.02.2017 <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>.

Геров 1895: *Геров, Н.* Речникъ на българский языкъ. Т. 1. Пловдив, Съгласие.

САС 2004: Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский. Черкасова Г. А., Караулов Ю. Н., Тарасов Е. Ф. Институт языкознания РАН.

СтБР 1999: Старобългарски речник. Т. I. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. София, „Валентин Траянов“.

ЛИТЕРАТУРА

Божилова, Пантелеева, Червенкова 2002: *Божилова, М., Хр. Пантелеева, К. Червенкова.* Думата вино като етнокултурен ключ в европейските езици

(върху материали от български, полски, руски, английски и френски). – В: Виното в етнокултурата и литературата. Шумен, УИ „Св. Константин Преславски“, с. 270–285.

Йонова 2006: *Йонова, И.* Концептосфера вина в языке русских поэтов Молдавии. – Русин, № 2(4). Кишинев, Обществена организация „Русь“, с. 185–197.

Сафонова 2004: *Сафонова, Н. В.* Ментална и языкова репрезентация концепта благо/добро в русском языковом сознании. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тамбов.

Степанов 1997: *Степанов, Ю.* Константы: словарь русской культуры: опыт исследования. Москва, Школа „Языки русской культуры“.

✉ *Гл. ас. д-р Иво Панчев*

Секция за общо и съпоставително езиковедие
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
ivopanchev@abv.bg

✉ *Chief Assist. Prof. Ivo Panchev, PhD*

Department of General and Contrastive Linguistics
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria
ivopanchev@abv.bg